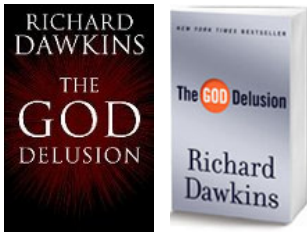

Dawkins, Richard: *The God Delusion*. Houghton Mifflin, Boston 2006, 575 s.

Morálka v Dawkinsově *The God Delusion*

Po Denetově *Breaking the Spell* a téměř zároveň s Harrisovou *Letter to a Christian Nation* vyšla v září 2006 práce třetího významného odpůrce náboženství - britského evolučního biologa Richarda Dawkinse - nesoucí název *The God Delusion* (Iluze Boha). Jako mnoho rozumně uvažujících Dawkins odmítá náboženský fundamentalismus. Na rozdíl od nich jde ale mnohem dál a kritizuje i všechny ostatní, byť umírněné podoby náboženství. Obecně jej považuje za iracionální a nebezpečný fenomén, jehož hlavním problémem je to, že omezuje kritické a svobodné myšlení lidí a je v rozporu s důležitým pravidlem, podle kterého bychom měli být schopni nalézt pro všechna tvrzení ospravedlňující důvody, zvláště pak když se tato tvrzení týkají životů jiných lidí. Být o něčem přesvědčen na základě víry je podle Dawkinse v ostrém sporu s přesvědčením na základě racionálních argumentů a z těchto dvou možností Dawkins zjevně preferuje a obhajuje tu druhou. Náboženský dogmatismus stojí pak v jádru dalších problémů - od vyučování zjevných nepravd o původu světa a lidstva až po teroristické útoky. Cílem Dawkinsovy knihy je, a tímto je tato kniha určena zejména neevropským čtenářům, zvýšit sebevědomí ateistů, jejichž pozice například ve společnosti Spojených států je podle Dawkinse na úrovni homosexuálů před padesáti lety. Dále je kniha určena všem těm, kteří by chtěli odvrhnout náboženství, ale necítí, že je tady ta možnost, že lze žít plnohodnotný, šťastný a mravný život i bez náboženství.

Dawkinsovu knihu lze volně rozdělit na tři celky. V prvním (kapitoly 1-4) definuje náboženství jako tvrzení, že "existuje nad-lidská a nadpřirozená inteligence, která záměrně navrhla a stvořila vesmír a vše v něm včetně nás" (s. 52). Dawkins ukazuje, že navzdory populárnímu názoru mezi teology i některými prominentními vědci, že náboženství a věda pokrývají zcela oddělené a nepřekrývající se sféry bytí, hypotéza o existenci takovéto inteligence je vědeckou hypotézou - svět, který je zkonstruován nekonečně inteligentní bytostí a stále udržován touto bytostí v chodu, je jiný než svět, který se vyvinul spontánně na základě působení evolučních principů - a tento rozdíl je možné zkoumat a popsat vědecky. Dawkins argumentuje, že existuje velmi malá evidence pro přijetí vědecké hypotézy Boha a obrovská pro její odmítnutí. Poté, co se "zbaví" náboženství, se snaží ve druhé části knihy (kapitoly 5-7) nalézt přirozené, evoluční důvody pro existenci náboženských přesvědčení a také pro vysvětlení toho, co bývá často s náboženstvím neoddelitelně spojováno - morálky. V závěrečné části knihy se pak snaží ukázat, že jeho nekompromisní postoj k náboženství má své důvody. Ukazuje, proč je náboženství nebezpečné, jak kvůli náboženským dogmatům umírají tisíce lidí v rozvojových zemích na pohlavně přenosné choroby, jak náboženský fundamentalismus bojuje proti vědě, genetickému výzkumu, který by mohl zachránit tisíce životů, a vyučování evoluční teorie na školách a jak náboženský fanatismus stojí v pozadí terorismu.

V této recenzi bych se rád soustředil jen na otázku morálky, kterou Dawkins řeší v kapitolách 6 a 7. Otázka, od které je možné se v této diskusi odrazit, zní takto: Dejme tomu, že Bůh neexistuje, jak vysvětlíte morálku? Tuto otázku lze interpretovat alespoň dvěma způsoby:

- Jedině Bůh ví a určuje, co je absolutně dobré a co zlé. Pokud odmítneme Boha, nebudeme schopni definovat dobro a zlo absolutně a budeme si moci tyto pojmy přizpůsobovat svým potřebám a momentálním situacím. Bez Boha je dobro a zlo relativní pojem.
- Proč by člověk měl vyhledávat dobro? V klasických monoteistických náboženstvích Bůh sleduje každý náš krok a vidí každý náš dobrý i zlý skutek a podle zásluh odměňuje, nebo trestá. Pokud odstraníme Boha, proč by člověk měl konat dobro a vyvarovat se zla?

Výzva pro Dawkinse tedy je ukázat a) jak víme, co je dobré a co zlé, když odmítneme náboženství, b) i kdybychom věděli, co je správné, proč bychom tak vůbec měli jednat a nevyhledávat naopak zlo.

Při řešení prvního problému se nejprve Dawkins soustředí na to, jaké opodstatnění dává pojmem dobro a zlo náboženství, a až poté nabízí své pozitivní řešení. Dawkins ukazuje, že i kdyby byla morálka ve skutečnosti ukotvená v Bohu, vůbec by to neznamenalo, že bychom byli všichni mnohem morálnější, než kdyby tomu tak nebylo. Podstatnou částí knihy je analýza morálně relevantních pasáží Bible a Koránu. Ta vede Dawkinse k názoru, že Starý a Nový zákon a Korán jsou plně doporučení, které jsou z hlediska dnešní moderní morálky považovány za nemorální, a kdybychom se jimi skutečně začali řídit, znamenalo by to jistě zhoršení mravů vzhledem ke stávajícímu stavu. Zároveň protože nyní dokážeme některé skutky popsané v těchto textech odsoudit jako nemorální, je zjevné, že naši morálitu neodvozujeme z náboženství a z pojmu Boha, ale používáme nějaké jiné, nezávislé kritérium.

Obvyklou odpovědí na obvinění, že spousta skutků a doporučení zejména ve Starém zákoně je vysoce nemorálních, je to, že Bibli je samozřejmě třeba chápat metaforicky a selektivně, nikoli doslovně. Na to má Dawkins dvě odpovědi. Za prvé existuje spousta lidí, zejména ve Spojených státech, kteří Bibli chtějí chápat doslova. A jsou to lidé, kteří mají velký vliv na politiku Spojených států a život jejich občanů a potažmo na lidi celého světa. Za druhé pokud připustíme, že je nutné brát Bibli metaforicky a selektivně, podle jakých kritérií budeme ony metafory interpretovat a ony relevantní "pravdivé" pasáže vybírat? Pokud neexistují objektivní a pro všechny směrodatná kritéria, můžeme stále ještě hovořit o absolutním dobru a zlu ukotveném v Bohu?

Nyní k pozitivnímu aspektu odpovědi na první otázku. Navzdory populárnímu názoru, že teorie evoluce nedokáže vysvětlit morální jednání, protože snaha o vlastní přežití musí nutně vést k sobeckému chování jedinců, ukazuje Dawkins, že ono "sobecké" chování je v evoluční teorii připisováno pouze replikačním jednotkám, na kterých operuje přirozený výběr - genům.

Sobectví je v darwinistickém smyslu chápáno jako "přežití na úkor svých rivalů na stejné úrovni hierarchie" (s. 246) a ze sobectví genů nelze s žádnou nutností vyvodit také sobectví živočichů - nosičů těchto genů. Je pravda, že sobecké geny často a typicky povedou k sobeckým organismům, ale neexistuje mezi těmito dvěma úrovněmi nutný vztah. Zdá se, že pro přežití genu je někdy lepší, když je jeho nosičem altruistický organismus než sobecký. Dosud byly identifikovány čtyři strategie, ve kterých přirozený výběr preferuje nesobecké, altruistické chování. Tyto čtyři strategie jsou:

- přibuzenský altruismus - například preference zájmů svých potomků před vlastními,
- reciproční altruismus - preference zájmů jiného živočicha, třeba nepříbuzného, s očekáváním, že tato pomoc bude v budoucnu opětována,
- altruismus jako prostředek budování reputace - altruistické chování se jeví pro přežití v některých kontextech stejně dobré jako altruistická reputace,
- altruismus jako symbol postavení - pomoc jako symbol nadřazenosti daného živočicha.

Jakou má celý tento výzkum altruistického chování v přírodě souvislost s morálkou? Altruismus je nesobeké chování, chování, při kterém upřednostňujeme zájmy někoho jiného před svými vlastními. U člověka považujeme altruistické chování za morální. Výzkum v oblasti evoluční biologie ukazuje, že altruismus je přirozený způsob chování živočichů, který se vyvinul pomocí evolučních mechanismů. Člověk má tedy přirozené předpoklady k tomu, aby se choval mravně.

Mnohem důležitější ale je, zdá se, že existují určité univerzální morální konstanty, mravní vědomí, které je společné všem lidem napříč kulturám i náboženským přesvědčením. To vyplývá ze studií harvardského biologa Marca Hausera, který vytvořil řadu morálních dilemat (viz <http://moral.wjh.harvard.edu/test.php>), které pak otestoval na lidech z různých kultur a náboženství a výsledky shrnul v díle *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong*. Z výsledků plyne, že na určitá morální dilemata reagujeme všichni stejně, nehlédě na to, zda pocházíme z "civilizovaného" světa, nebo z přírodních národů Amazonie, které dosud jen zřídka přišly ze západním světem do styku, nebo jestli jsme ateisté, umírnění věřící nebo fundamentalisté v určitém náboženství.

Dawkinsova odpověď na první otázku - jak víme, co je dobré a co zlé - je tedy taková, že máme od přirozenosti vyvinutý morální smysl, který je univerzální pro celý druh *Homo sapiens sapiens*. K rozlišení dobra od zla tedy není zapotřebí se uchýlovat k nadpřirozeným vysvětlením pomocí Boha.

Přejdeme nyní ke druhé otázce - proč bychom měli konat dobro? To je velice ožehavá otázka pro všechny naturalistické koncepce morálky a Dawkinsova odpověď v *The God Delusion* je podle mého názoru neuspokojivá. Dawkins poměrně přesvědčivě ukazuje, že většina lidí sdílí univerzální pojem správného jednání, který má biologický původ a je produktem přirozeného vývoje. Máme tedy jakýsi morální instinkt. To ale ještě nevysvětluje, proč bychom měli zrovna tento instinkt rozvíjet, podporovat a prosazovat. Kromě morálního instinktu máme také jiné instinkty, například sexuální pud nebo sklony k agresí, apod. Otázka zní, proč je u jednoho typu instinktů žádoucí, abychom jej rozvíjeli, a u jiného, abychom jej omezovali a potlačovali. Proč nepotlačit náš morální instinkt a chovat se sobecky a agresivně?

Nejde o nic jiného než o otázku, kterou položil David Hume, a to, jak přemostit sferu toho, co je (proč lidé ve skutečnosti konají dobro), a toho, co má být (proč by lidé měli vůbec dobro konat).

Dawkins na tento problém reaguje nejprve tak, že zaútočí opět na nepřátelský kemp. Ptá se, jak tuto otázku řeší morálka založená na Bohu. Zdá se, že věřící člověk koná dobro proto, že vševědoucí Bůh sleduje každý čin a každou myšlenku každého jednotlivého člověka, sčítá jeho dobré skutky a hříchy a po smrti stanoví buď odměnu, nebo trest. Motivem konání takového člověka je tedy kombinace snahy o dosažení odměny a strachu z Božího trestu. Pokud je toto jediným motivem dobrého chování takového člověka, tedy pokud platí, že kdyby nebylo strachu z Božího trestu, tento člověk by ztratil veškeré zábrany a vykonal by každé myslitelné zlo, je možné argumentovat, že takový člověk není v pravém slova smyslu morální, protože se pouze snaží zavděčit Bohu nebo vyvarovat trestu, což jsou v posledku egoistické hodnoty. Pokud by ovšem takový člověk v Boží nepřítomnosti nepřestal konat dobro, pak je zjevné, že jeho motivace pro dobré jednání není navzdory předpokladu založena na náboženství.

Takže Dawkins se nejprve opět vyrovnal s náboženským řešením otázky. Pak ale činí poněkud nepochopitelný krok. Místo aby nabídl pozitivní řešení otázky z pozice evoluční etiky, reinterpretuje tuto otázku jako otázku po rozlišení absolutních hodnot od relativních. Vkládá do úst hypotetického náboženského apologeta "sofistikovanější odpověď" na otázku proč konat dobro: "Pokud nevěříte v Boha, pak nevěříte v žádné absolutní měřítka morality. Můžete mít nejlepší vůli být dobrým člověkem, ale jak rozlišíte, co je dobré a co zlé? Pouze náboženství vám poskytne poslední měřítka dobra a zla. Bez náboženství si je musíte vymýšlet po cestě." (s. 264) Tato otázka, pokud se nemýlím, ale není otázka po tom, co by mělo být, ale vrací nás k původnímu problému toho, co je dobro a jak to poznáme. V odpovědi na tuto otázku nenalezneme motivy pro to, abychom jednali morálně. Nalezneme pouze informaci o tom, co je morální jednání v absolutním smyslu slova.

Bohužel ve zbývajících částech knihy věnovaných morálce se odpověď nedozvídáme. Dawkins zůstává u tématu absolutních hodnot a k otázce motivů se již nevrací. Podívejme se tedy alespoň, jak se staví k otázce absolutních hodnot. Souhlasí se svým hypotetickým protivníkem, že pokud něco dokáže ukotvit absolutní hodnoty, pak je to skutečně většinou náboženství. Jako jeden nenáboženský pokus cituje Kanta, který zakládá absolutní hodnoty na pojmu povinnosti o sobě, ale odsouvá jej s tím, že "Kantův imperativ, zdá se, funguje pro pravdomluvnost a některé další příklady. Není ovšem snadné pochopit, jak by bylo možné jej rozšířit na celou morálku." (s. 265). Dawkins tedy uznává, že absolutní morální hodnoty jsou obhajitelné zejména z pozic náboženských. Tím hůře ovšem pro náboženství. Dawkins zjevně nesouhlasí s tím, že bychom se měli řídit absolutistickými výroky typu: "Je vždy a za všech okolností špatné usmrtit člověka", "Je vždy a za všech okolností mít sex s osobou stejného pohlaví", "Je vždy a za všech okolností špatné používat antikoncepci". To, že se tyto výroky obhajují zejména z náboženských pozic, je jen další argument proti náboženství. Proti absolutistické morálce staví Dawkins, byť jen velice stručně, morálku konsekvenzialistickou a utilitaristickou, která soudí skutky podle jejich důsledků.

Tolik tedy o morálce v *The God Delusion*. Na závěr ještě několik poznámek k celkovému dojmu ze čtení této knihy. Striktně řečeno nejde o vědeckou práci, která by prezentovala pouhá fakta a jejich důsledky. Kdyby se Dawkins držel vědecké metodologie, možná by kniha neměla tolik odpůrců a Dawkins by nebyl nazýván ateistickým dogmatikem. Cílem Dawkinse není jen podávat fakta, ale zejména přesvědčit. A z obsahu knihy je zřejmé, že využívá každou možnost, jak to udělat. Celá kniha je psána, podle Dawkinse, v humorném duchu. Čtenář si ovšem nemůže nevšimnout, že na mnoha místech jde spíše o zesměšňování protivníka a skandalizování jeho názorů. To by se samo o sobě dalo přehlédnout, kdyby se Dawkins vždy opíral o hlubokou analýzu a porozumění názorů oponenta. To ale často nečiní s odůvodněním, že člověk nemusí být specialista na oděvní materiály, aby mohl tvrdit, že cisář je nahý (s. 15). Řada recenzentů se shodla, že zejména jeho pasáž o "vyvrácení" důkazů Boží existence je až nedůstojně povrchní. Dílo, jehož ambicí je pokrýt širokou škálu jevů dané oblasti, patrně musí být do jisté míry povrchní, pak by ale asi bylo lepší vyvarovat se zesměšňování protivníka, protože to může působit arogantně. Přestože sdílím některé názory s Dawkinsem, domnívám se, že agresivní styl, který volí při jejich obhajobě, málokoho přesvědčí a spoustu čtenářů pohybuje na hranici pochybnosti o víře spíše odradí.

